

Geç Antik Çağ'da (Doğu Roma) Bizans Hukukunun Tarihi Seyri

Historical Progress of (Eastern Rome) Byzantine Jurisprudence in Late Antiquity

Öğr. Gör. Dr. Talat KOÇAK¹

Öz

Geç Antik Çağ, dünya tarihini etkileyen pek çok olayın yaşandığı bir zaman dilimini içine alır. Bu devirde Doğu Roma İmparatorluğunda hukuk alanında yoğun çalışmalar yapılmıştır. Özellikle imparator I. Justinian döneminde *Corpus Juris Civilis* adı verilen hukuk derlemeleri günümüz Avrupa hukukunun temellerini oluşturmuştur. Devam eden süreçte bu yasa derlemesi üzerinde hukukun dinamik yapısından dolayı pek çok değişiklik yapılmıştır. I. Justinian'dan sonra Doğu Roma İmparatorluğu tahtına oturan halefleri de bu alanda kıymetli eserler ortaya çıkarılmasına katkı sağlamışlardır. Özellikle III. Leo tarafından hazırlatılan ve halefleri tarafından geliştirilen, hukuk tarihçileri tarafından ilk Hıristiyan yasa kitabı olarak görülen Ecloga adlı eser *Corpus Juris Civilis*'in Grekçe olarak kısaltılmış ilk örneğidir. Geç Antik Çağ'da ortaya çıkan hukuk metinleri özelde Doğu Roma İmparatorluğu'nu, genelde ise bütün Yakın Doğu ve Avrupa'yı derinden etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Bizans, hukuk, Geç Antik Çağ, Ecloga, I. Justinian, III. Leo

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Late Antiquity encompasses a period in which many events affected the history of the world. During this period, intensive studies were conducted in the field of law in the Eastern Roman Empire. Especially in the reign of the emperor Justinian I. Corpus Juris Civilis called the law collections formed the basis of today's European law. Many changes had been made to this law collection in the ongoing process due to the dynamic nature of the law. After Justinian I, his successors, who were seated on the throne of the Eastern Roman Empire, contributed to the discovery of valuable works in this area. The work called Ecloga is the first short example of Corpus Juris Civilis in Greek especially prepared by Leo III and developed by contemporaries seen as first law book by historians of law. The texts of law that emerged in the Late Antiquity had a profoundly affect Eastern Roman Empire in particular, and on the whole of the Near East and Europe in general.

Keywords: Byzantium, law, Late Antiquity, Ecloga, Justinian I, Leo III

Paper Type: Research

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı, tkocak@aku.edu.tr.

Atf için (to cite): Koçak, T. (2019). Geç Antik Çağ'da (Doğu Roma) Bizans Hukukunun Tarihi Seyri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı), 125-132.

Giriş

İnsanlar tarihin ilk devirlerinden itibaren yaşam şartlarının getirdiği zorlukları aşmak adına topluluklar halinde varlıklarını sürdürmüşler, birbirleriyle çeşitli ilişkiler geliştirmişlerdir. Beşeri münasebetlerin uyum içinde sürmesi toplumsal hayatın olmazsa olmazıdır. Bu bağlamda sosyal bir çevrede yaşayan insanların sözlü veya yazılı oluşturduğu kurallar bütünü hukukun en geniş tanımı olarak nitelendirilebilir.

İlkel toplumlardan, dünya tarihine yön vermiş bütün büyük medeniyetlere kadar her kültür çevresinin hukuk kuralları vardır. Roma İmparatorluğu' da bu büyük medeniyet merkezlerinden birisidir ve hukuk kuralları sadece yaşadığı devri değil, günümüzde de etkisini fazlasıyla hissettirmektedir. Kuruluşunu Romus ve Romulus efsanesine dayandıran devlet 2000 yılı aşkın bir süre dünyayı askeri, siyasi, hukuk ve sanat yönünden etkisi altında bırakmıştır.

1. Roma Hukukuna Genel Bir Bakış

Roma hukukunun günümüz hukuk sistemine her bakımdan etki ettiği² malumdur (Kılıç, 2014: 17). Roma Hukuku'nun devirleri hakkında araştırmacılar arasında bir ihtilaf söz konusudur. Bazı araştırmacılar Roma Hukukunu, tarihi ve siyasi olayları göz önüne alarak dört devirde incelemektedir. Diğer araştırmacılar ise hukukun ve hukuk müesseselerinin tarihi seyrine göre Roma hukukunu ikiye veya üçe ayırmaktadır (Oğuzoğlu, 1956: s. 13). Bu taksimatları yapanların neredeyse tamamı Justinian'ın ölümüyle Roma hukukunu bitirmektedir.

Tarihçilere göre Roma İmparatorluğu tarihi iki bölüm halinde irdelenir. İmparatorluğun idari taksimat olarak ikiye bölündüğü tarih olan M.S. 395, ikinci devrin başlangıcı olarak kabul edilir. Roma İmparatorluğu'nun batı bölümü yıkılınca Doğu Roma İmparatorluğu tek başına bu misyonu yürütmek zorunda kalmıştır. Bizim Bizans olarak bildiğimiz devlet hiçbir zaman o isimle anılmamış, yıkılışına kadar kendisini Roma olarak tanımlamıştır.

Batı Roma İmparatorluğu, yıkılmasına yakın Cermenlerin tesiri altına girmişti. M. S. 476 yılında Cermen kökenli Odaoker'in Roma'da idareyi ele almasından sonra Batı Roma artık tarihe karışmış oluyordu. Bu bağlamda Roma İmparatorluğu'nun tek bir idare merkezi kalıyordu. Bu merkez Doğu Roma'nın başkenti olan Yeni Roma (Nea Romea) olarak adlandırılan İstanbul'du. Doğu Roma Kavimler Göçü olayından neredeyse hiç etkilenmemişti (Koschaker, 1971: 4) ve Roma'nın tüm kurumları tüm ihtişamıyla ayakta idi. Doğu Roma Justinian'dan sonra yaklaşık IX asır daha ayakta kalmıştır. Bu süre zarfında hukuk alanında da birçok çalışmalar yapılmıştır.

Bir tarihçi olarak kanaatimizce (tarihi taksimata yakın bir şekilde) Roma hukukunun iki ana evresi vardır. Roma hukukunun ilk dönemi yaklaşık bin yıl kayıtlı bir tarihe sahiptir. Roma hukukunun ilk döneminin başlangıcı ve sonunu iki hukuk derlemesi belirlemiştir. Bunlar; M.Ö. 449 yılında yayınlanan On İki Levha Kanunları (Berki, 1949: 17) ve M.S.533 yılında yayınlanan Justinian'ın *Corpus Juris Civilis*'idir (Koschaker, 1971: 3). İkinci devir ise İstanbul'un Türkler tarafından fethiyle son bulur. Ancak bu dönemden sonra da Roma hukuku etkisini devam ettirmiştir.

2. Geç Antik Çağ'da Doğu Roma Hukuku

On İki Levha Kanunları, küçük bir şehir devletinin tarım toplumunda biçimsel, katı ve veciz yasal kavramlarını yansıtmaktadır. Justinian'ın *Corpus Juris Civilis*'i ise, yaygın ve kozmopolit bir imparatorluğun olgun, çok teknik ve karmaşık hukuk sisteminin yapılanmasını ifade etmektedir. On İki Levha, yalnızca Roma vatandaşlarına uygulanabilecek yasal kuralları içermektedir. Buna karşılık *Corpus Juris Civilis*, insanoğlunu evrenselliğe yöneltmeyi amaçlayan

² Roma hukuk sisteminin kökleri ve oluşumu sırasında dışarıdan aldığı tesirlerin ne olduğunun tespit edilebilmesinin yolu Anadolu ve Mezopotamya hukukuyla mukayeseli hukuk tarihi çalışmalarıyla ortaya konulabilir. (Kılıç, 2014: 17) Bununla birlikte Geç Antik Çağ'da Roma hukukuna en derin tesirin Hıristiyanlık üzerinden olduğu söylenebilir. Hıristiyanlık bir devlet dini olduktan sonra her alanda Roma İmparatorluğu'nu derinden etkilemiştir. Bununla birlikte İslamiyet'in yayılmasından sonra İslam ve Roma hukukunun karşılıklı etkileşimi üzerine detaylı çalışmalara da ihtiyaç vardır.

ve yüzyıllarca geçerliliğine inanılan hukuki prensiplerin bir bileşimidir (Sass, 1965: 130). Onun için Roma hukukun en önemli kaynağı muazzam bir eser olarak görülen VI. yüzyılın ilk yarısında derlenen Corpus Juris Civilis'tir (Couperus, 1993: 110). Bu çalışma kanaatimizce hukuk alanında Geç Antik Çağ'da³ kaleme alınmış ve etkileri hala devam eden en önemli yazılı belgedir.

Esasen Corpus Juris Civilis'ten yüzyıl önce İmparator Tehodosius Konstantinus'tan beri bütün imparatorların fermanlarını Codex Theodosianus adıyla toplamıştı. Doğu Roma İmparatorluğu geniş bir coğrafyada hüküm sürdüğü için bu eserin daha pratik Süryanice, Arapça ve Ermenice versiyonları imparatorluğun muhtelif coğrafyalarında kullanılmıştır.⁴ Corpus Juris Civilis Roma medeniyetinin kolektif hafızası sayılabilecek bu ve bunun gibi hukuk alanında ortaya konulan eserlerin bir derlemesidir.

Corpus Juris Civilis'in yayınlandığı tarihte, İmparatorluğun batı kısmı hâlihazırda Cermen kavimlerinin saldırılarına kurban olmuş durumdaydı (Brown, 2000: 77). Justinian, politik mefkûresi Roma İmparatorluğu'nda yeniden birlik sağlamaktı. Bunu başarmaya ömrü vefa etmedi. Ancak kendisi için belirlediği diğer hedefi olan Roma hukukunu derlemeyi başardı. Bu hedefin yerine gelmesi ona insanlık tarihinde seçkin bir yer sağlamıştır ve bunu gerçekten hak etmiştir. Çünkü bu çalışma kadim Roma hukuk anlayışının yok olmasını engellemekle kalmamış, aynı zamanda derlemenin bileşik bölümlerinde imparatorluk nizamının gücünü yansıtarak, Roma hukukunun yüzyıllar sonra yeniden canlanmasına ve anlaşılmasına büyük katkı sağlayarak tarihi perspektif bakımından imparatorluk prestijine önemli bir katkı sağlamıştır (Sass, 1965: 131).

Justinian saygın bir imparator olmanın yolunun sadece savaş meydanlarından geçmediğini iyi biliyordu. Kendi adını unutturmamak için mimari alanda büyük faaliyetlerde bulundu. İmparatorluğun her tarafında köprüler ve yollar yaptırmanın yanı sıra Ayasofya Kilisesi gibi abidevi eserler meydana getirdi. Bütün bu yapılan çalışmalar önemlidir. Fakat Justinian'ın tarihte 'büyük' unvanıyla anılmasının en önemli sebebi zamanımızda da geçerli olan hukukun temelini atarak, Avrupa medeniyetinin ortak kültürel değerlerinden birisini oluşturan kanunlaştırma çalışmalarıdır (Emiroğlu, 2002: 86).

Justinian Corpus Juris Civilis'i üç bölüm olarak tasarlamış, dördüncü bölüm, çalışmaya Geç Antik Çağ bitiminde eklenmiştir. Sonradan eklenen bölüm Justinian'ın ölüm tarihine kadar geçen dönemde çıkardığı emirnamelerin, Novellae adıyla ayrı bir kitapçık olarak, Corpus Juris Civilis'e eklenmesiyle oluşmuştur. Eser bugün dört bölüm halinde bize ulaşmıştır. Bunlar Institutiones, Digesta (pandectae), Codex ve Novellae'dir⁵.

Buna karşın, tüm zamanların en etkili kodlaması olan Justinian'ın Corpus Juris'i hiçbir zaman pratik uygulama alanı bulamamıştır. Koschaker'in ifade ettiği gibi, Corpus Juris Civilis'in (özellikle Digesta veya Pandactea kısmı) abide değerinde bir çalışmadır. Ancak Justinian'ın hukukçuları "*bir kanun için akla gelecek en kullanışsız şekli seçmiştir.*" Ona göre, bir hâkimin somut bir karar alacağı zaman Digesta içinde yer alan binlerce hükmün içinden çıkması mümkün değildir. Bu da onun kanunların yazılı olduğu pratik bir hukuk kitabı olmasından ziyade "*hukuk ilmine ait bir eser olduğunun en müşahhas kanıtıdır.*" (Koschaker, 1971: 29).

³ Türk tarihçiliği açısından Geç Antik Çağ tanımlaması yeni bir kavramdır. Batıda 1940'lı yıllardan sonra popüler olan bu kavramın kronolojik sınırları hala tartışma konusudur. Bu konuda tarihçiler arasında bir görüş birliği yoktur. Kimi araştırmacılar Geç Antik Çağ'ın başlangıcı olarak 150, 200, 250, 284, 395, 400 veya 425 gibi çeşitli tarihler ileri sürmektedir. Bununla birlikte devrin ne zaman sona erdiği de belirsizdir. Bitiş tarihi olarak 565, 600, 641, 700, 750, 800 ve birinci bin yılın sonuna kadar alternatif tarihler ortaya konulmaktadır. Peter Brown ilk eserlerinden farklı olarak son çalışmalarında Geç Antik Çağ tarih aralığını 200-800 olarak güncellemiştir. Araştırmacı Garth Fowden kronolojiyi daha da uzatmış ve "İlk Bin Yıl" gibi alternatif bir kavram önermiştir (Kaçar, 2018: 3-12). Bu satırların sahibi Fowden'in Geç Antik Çağ'ın tarih aralığı görüşüne hukuk, üretim araçları ve sosyal hayat gibi konularda derin etkilerinden dolayı kısmen katılmaktadır.

⁴ Bu eserin mukayeseli bir tenkidi "Suriye-Roma Kodu ve İslam Hukuku" adıyla Yusuf Ziya Kavakçı tarafından neşredilmiştir. (Kavakçı, 1975: 4-5)

⁵ Hazırlanış tarihleri itibarıyla eserin gerçek sıralaması şöyledir. Codex I (528), Digeste (530-533), Institutiones, (533), Codex II (534), Novellae (534-565). Corpus Juris Civilis'in bölümleriyle ilgili bilgi verilirken çoğunlukla yukarıda verdiğimiz dört cildin sıralanış şekli esas alınmaktadır. Tafsilat için bkz. (Karadeniz, 1974: 49).

Koschaker'ın yukarıdaki ifadesi, Justinian'ın M.S. 565'te ölümünü takip eden dönem için de geçerlidir. Justinian'ın kodlandırması sadece imparatorluğun geçerli kanunlarının tam ve kalıcı bir ifadesi olma amacını taşımakla kalmıyor, aynı zamanda bir üniversite ders kitabı olmayı hedefliyordu. Eserin hem uygulayıcıların hem de hukuk öğrencilerinin ihtiyaçlarını tamamen karşıladığına inanılıyordu. Bununla birlikte, her iki grup da Corpus Juris Civilis'i doğrudan kullanamamaktaydı. Bu nedenle, anlaşılır hale getirmek için bir dizi çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmaların iki nedeni vardır. Bunlardan ilki yukarıda bahsettiğimiz Corpus Juris Civilis'in pratik bir hukuk kitabı olmamasıdır. İkinci ve en önemli nedeniyse Roma İmparatorluğu'nun artık baskın dil olarak Latince konuşulan bir devlet değildi. Nüfusun çoğunluğu Yunanca konuşmaktaydı ve Justinian'dan kısa bir süre sonra Latince hukuk dili olmaktan çıktı. Bu nedenle, neredeyse tamamen Latince olan Corpus Juris Civilis'in Yunancaya çevrilmesi gerekti.

Justinian, çelişkili görüşlerin çalışmalarının arzuladığı netliği tehlikeye sokabileceğini düşünüyordu. Bu yüzden hukukçulara karmaşıklık ve derinliği her şeyden önce açıklığa kavuşturulması gereken Özet hakkında tüm yorumları yasaklamıştır. Hoş gördüğü şeyler metnin çevirileri, indekslerin hazırlanması (kısa özetler) ve paratitla (paralel bölümlere referanslar) idi (Sass, 1965: 131; Karadeniz, 1974: 74).

Bazı hukukçular Justinian'ın bu yasağa kesin olarak uydu. Ancak hukukun hayatın gerçeklerine uydurulma zorunluluğu bu yasağın uygulanabilirliğini mümkün kılmamaktaydı (Berki, 1949: 54). Onun için bahsi geçen hukukçular yukarıda bahsettiğimiz istisnalardan yararlanarak imparatorluk yasaklarına şekli bir uyum sağlamak yoluyla bunu aştı. Bunlar Justinian'ın hukuk kitaplarının veya bunların bazı bölümlerinin bire bir tercümesi ya da açıklamalı çevirisidir. Çoğunlukla indeksler şeklinde tercüme metin yorumları olarak karşımıza çıkar. Zorunluluktan kaynaklanan bu durum Bizans hukuk literatürünün başlangıçtaki karakteristik yapısını büyük ölçüde oluşturmuştur.

Sekizinci yüzyıldan itibaren hukuk bilimcilerinin tercümeleri ve özetlerinin yerini Corpus Juris Civilis'e farklı derecelerde dayanan yasal düzenlemeler almıştır. Her vakada *occasio legis* esasen aynıydı. Fakat Yunancada Corpus Juris Civilis'in dört kitabına dağılmış ilgili yasal ilkelerin sistemik düzende bir araya getirilmesi gereken güncel, kısa ve kolay anlaşılır bir kod gereksinimine ihtiyaç duyuluyordu. Sonuç olarak, çok kapsamlı, karmaşık ve kötü düzenlenmiş Latince Corpus Juris Civilis'in yerini, iyi sıralanmış, ancak oldukça kısaltılmış ve basitleştirilmiş Yunanca versiyonları aldı.

Kanunların ilki, sekizinci yüzyılın ilk yarısında, III. Leo (717-741) tarafından 18 başlıkta yayınlanan *Ecloga*'ydı. Bu yeni hazırlanan yasa kitabı Justinian tarafından formüle edilen Roma yasasının kodifiye edilmiş halidir. Corpus Juris Civilis'den daha pratik ve daha kısadır. Örneğin Justinian'ın eserinin sadece *Digesta* bölümü tek başına 150.000 satırken *Ecloga*'nın tamamı 1.000 satırdır (Humphreys, 2017: 15). *Ecloga Roma* hukukunu Hristiyan ilkeleriyle bağdaştırmaya çalışmış, bu yüzden ilk Hristiyan hukuk kitabı olarak tanımlanmıştır. Özellikle medeni hukuk alanında önemli değişiklikler getirmiştir. Bununla birlikte *Ecloga*, Roma İmparatorluğu tarafından genel hukuk üzerine basılan ve Yunancanın resmi dil olarak kullanıldığı ilk kitaptır. Bu bakımdan İmparatorluk Hukuku üzerine ondan önce yapılan çalışmaların tümünden farklılaşır ve kendisinden sonraki çalışmaların tümü de ona benzemektedir. III. Leo Hristiyan doktrini ışığında daha insancıl bir Roma Hukuku hazırlatırken tamamen kendi zamanının ruhuna uygun bir davranış sergilemiştir (Freshfield, 1926: 11-12).

Ecloga her biri kendi içinde küçük bölümlere ve paragraflara ayrılmış 18 bölümden oluşmaktadır. Her bölüm birkaç kelimeyle kısa bir açıklama olan başlığa sahiptir. Bölümler kısaca şu konuları içermektedir.:

İlk üç bölüm evlilik hakkındaki özel durumlarla ilgilidir. Bunlar nişanlanma, evlenme ve çeyizdir.

Dördüncü bölüm ‘basit hediyelerle’ ilgilidir.

Beşinci ve altıncı bölümler vasiyetle ve vasiyetsiz ölüm durumlarıyla ilgilidir.

Yedinci bölüm vâsiler ve vesayetle ilgilidir.

Sekizinci bölüm özgür adamlar ve kölelikten özgürleştirilmiş adamlarla ilgilidir.

Dokuzuncu bölüm alımlar ve satımlarla ilgilidir.

Onuncu bölüm borç ve rehinle ilgilidir.

On birinci bölüm emanetler (fide commissa) ile ilgilidir.

On ikinci bölüm kilise malları kira sözleşmesi (bir çeşit uzun dönem arazi kiralama sözleşmesi) ile ilgilidir.

On üçüncü bölüm kira sözleşmesi ile ilgilidir.

On dördüncü bölüm şahitlik ile ilgilidir.

On beşinci bölüm sözleşmenin feshi (dialusis) ile ilgilidir.

On altıncı bölüm askerlerin mülkiyeti ile ilgilidir.

On yedinci bölüm cezalarla ilgilidir.

On sekizinci bölüm savaş ganimetlerinin paylaşımı ile ilgilidir.

Ekler bölümü muhtemelen Ecloga ’ya 8.yüzyıldan daha sonraki bir tarihte eklenmiştir. Sekiz bölümden oluşmaktadır.:

Birincisi patron ve garantörlerle/kefaretle, ikincisiyse toprak ile ilgilidir. Bu bölüm 6 paragraftan oluşmaktadır.

Üçüncüsü askerlere uygulanabilir cezalar ile ilgilidir. Bu da iki ayrı uzun bölümle birlikte bir hayli çok kısa paragrafların derlemesinden oluşuyor.

Dördüncüsü kâfirler, büyücüler ve zehirleyiciler hakkındaki cezalar ile ilgilidir.

Beşincisi dinsiz kadınlar ve evlilik üzerine bazı paragraflardan oluşmaktadır.

Altıncısı sihirbazlar ve astrologlar ile ilgilidir.

Yedincisi evliliğin yasaklanmış aşamaları ile ilgilidir.

Sekizincisi genel olarak yasalar ve içtihatlar ile ilgilidir. Ecloga’nın son kısmı ise Musa Hukuku başlığını taşımaktadır (Freshfield, 1926: 7-8).

Dokuzuncu yüzyıl hukuku Latinceye çevirme eğilimi ve bunun sonucu olarak 40 başlık altında yaklaşık 879’da yayınlanan Basil’in Procheiros’u (*Procheiros Nomos*, Hukuk El Kitabı) (Berger, 1953: 653) Ecloga’ya karşı bir tepki olarak meydana getirilmiştir. Aslında kanaatimizce burada Ecloga’dan ziyade III. Leo’nun şahsına yönelik bir tepki vardır. Bu tepkinin nedeni Leo’nun tasvir kırıci hareketin yılmaz savunucusu olması ve bu akımın İmparator Theophilos’tan sonra devletin resmi ideolojisi olmaktan çıkmasıdır. Daha sonraki imparatorlar klasik Hristiyan doktrinine dönüş yapmışlardır. Dönemin kroniklerinde III. Leo’nun tasvir aleyhtarı politikalarından dolayı gizli Yahudi, hatta Müslüman olduğu dahi dillendirilmiştir. İmparatorun hazırlattığı kanunlarda bu iddiaların herhangi birini kanıtlayacak hiçbir delil yoktur. Ecloga’nın ekler kısmındaki dördüncü bölüm Yahudiler, Samaritanlar, Helen ve kâfirler olarak bilinen Paganlar hakkındadır. Ecloga’da bu guruplardan hiç kimse herhangi bir rütbe veya memuriyet için uygun görülmemiş, ‘*cohortalini*’ olarak yaşamaya mecbur edilmiş ve babadan kalma mesleklerini devam ettirmek zorunda bırakılmışlardır. Kendileri direkt veya bir aracı vasıtasıyla toprak sahibi ve Hristiyan köle sahibi olamazlardı. Samaritanlar’ın Sinagog inşa etmesi yasaktı. Bir Yahudi’nin Hristiyanları sünnete zorlamasının cezası ölümdü. Onların Hristiyanlarla banyo

yapmaları, Hristiyanların da mayasız ekmeğe yemeleri yasaklanmıştır. Freshfield'in ifadesiyle "Yahudilere yasak olmayan ve hatta olması konusunda teşvik edilen tek şey Hristiyanlığa geçerek din değiştirmeleriydi" (Freshfield, 1928: 55).

Doğu Roma İmparatorluğunda Makedonya Hanedanı olarak anılan imparatorların ilki olan I. Basil, Ecloga ile ilgili gereksiz ithamlarda bulunarak bu yasa derlemesini ortadan kaldırdı. Ona göre III. Leo'nun hazırlattığı bu yasa seçkisi kutsal öğretilerle çelişen "aptalca lakırdılardı." Fakat ilginç bir şekilde Basil'in hukukçuları bile yine Ecloga'nun pek çok bölümünü eserlerinde iktibas ettiler (Vasiliev, 2017: 283). Makedonyalı Basil Procheiros Nomos'dan hemen sonra Epanagoge adı altında revize edilmiş bir kanun düzenlemesi daha yayınladı. Bu yeni çalışma daha ileride planlanan daha kapsamlı bir kanunlar dizisi için bir "giriş" niteliği taşımaktaydı (Schminck, 1991: 703-704).

Basil'in planını oğlu (Filozof) VI. Leo gerçekleştirdi. Yaklaşık 892'de yayınlanan Basilica'sı (İmparatorluk yasaları) Justinian Kanunu sırasına göre her birinde 10 başlık bulunan 6 ciltten oluşmaktadır. Bu başlıklar dini hukuk, hukukun kaynakları, usul, özel hukuk, idare hukuku ve ceza hukuku şeklinde sıralanmıştır (Norwich, 2013: 96). Kanunların derleyicileri, Corpus Juris Civilis'in orijinal Latince metnini değil, altıncı yüzyılda yapılan Yunanca tercümelerini kullanmışlar, kanunları tıpkı Ecloga'da olduğu gibi sistematik şekilde sıralamışlardır. Basilica, yayınlanmasının ardından metne eklenen çok sayıda metin sayesinde günümüze gelmiştir. Scholia adı verilen bu sıra dışı yorumlar, kısmen altıncı yüzyıl yazarlarının yazdıklarından alınmış ve muhtemelen onuncu yüzyılda (scholia antiqua, eski scholia) Basilika metnine eklenmiştir. Eski scholia'nın Yunancadan tercümede olsa klasik Roma hukuku metnini içerdiği varsayılmakta ve orijinal metinlerde dikkatsiz kopyalamanın neden olduğu kazara değişikliklerin yanı sıra kasıtlı klasik dönem sonrası metin değişikliklerinin tanımlanmasında büyük yardımı olduğu düşünülmektedir. Diğer scholia grubu (scholia recentiora, yeni scholia) on birinci ve on ikinci yüzyıllardan kalma yazılardan alınmıştır ve bu nedenle daha az önemlidir (Berger, 1953: 371-372; Kazhdan, 1991: 265-266).

Basilica'yla birlikte Justinian'ın eseri büyük ölçüde geçerliliğini yitirmiştir. Devam eden süreçte Geç Antik Çağ Bizans hukuk sistemi Institutiones, Digesta (pandectae) ya da Codex üzerinden değil Basilica üzerinden kurulmuştur. Ancak bu önemine rağmen Basilica dönem hakkında bize fazlaca bir bilgi vermemektedir. Bu yüzden VI. Leo'nun dini veya politik düşüncelerdeki değişimlere göre eski kanunlardan bazılarını yürürlükten kaldırdığı Novels adı verilen 113 adet kanun maddesi ayrı bir öneme sahiptir (Norwich, 2013: 96).

Özel hukukun yanı sıra, Ecloga privata aucta, Prochiron auctum ve Epanagoge aucta gibi öğretim ve uygulamanın ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla genişlemiş derlemeler de ortaya çıkmıştır. Eclogaad Prochiron mutata, o zamanlarda Norman yönetimi altında olan İtalya'nın güneyinde Yunanca konuşan nüfusun kullanımı için on ikinci yüzyılda Ecloga ve Prochiron temel alınarak yazılmıştır. Basilica'nın yayınlanması daha fazla sayıda kısaltılmış eserin yazılmasına neden oldu. Bunlar arasında, Synopsis maior Basilicorum (X. yüzyıl), Basilica'dan alıntılar alfabetik sırayla vermekteyken, Synopsis minor (XIII. yüzyıl), X. Yüzyıldaki öncülünün alfabetik olarak kısaltılmış bir versiyonudur (Sass, 1965: 133).

Doğu Roma hukukundan bahsederken iki kısa eserden de uzmanlık alanları itibarıyla söz etmek gerekmektedir. Bunların tümü nomos (lex, meşru yasa) olarak adlandırılmasına rağmen, özel olarak derlenmiştir. Nomos Georgikos (tarım yasası), tarım arazisine karşı işlenen suçlara kısas olarak konulan bir dizi kanun içermektedir (Berger, 1953: 598). Nomos Nautikos (Rhodian Sea Law- deniz hukuku) Rodos kökenli Lex Rhodia de iactu'nun Yunanca versiyonudur (Burgman, 1991: 1792).

Yukarıda bahsettiğimiz iki çalışmanın en dikkat çeken tarım yasasıdır. Doğu Roma kanunları hakkında duayen kabul edilen Alman Araştırmacı Zacharia Von Lingenthal bu yasanın ilk başta IX. yüzyıla ait olduğunu ve büyük ölçüde Justinian'ın hazırlattığı yasalardan etkilendiğini iddia etmiştir. Fakat daha sonra fikrini değiştirmiş, belgenin dili ve içeriğini göz

önüne alarak tarım yasasının III. Leo dönemine tarihlendirildiğini tespit etmiştir. Bu görüşü Vasilievsky ve Uspensky gibi tarihçiler de desteklemiştir (Vasiliev, 2017: 284). Dolayısıyla bu kanunlar Geç Antik Çağ'ın kronolojik sınırları içerisinde yer almaktadır.

Rodos Deniz hukuku deniz ticaretini düzenleyen kanunlardan oluşmaktaydı. Örneğin gemi sahibiyle kargo sahibinin geminin batma tehlikesine karşın yükün denize atılması gerektiği durumda zararın nasıl paylaşılacağına dair detay bilgiler içermekteydi (Vasiliev, 2017: 288).

Deniz hukuku ve Askeri kanunla ilgili yasa düzenlemeleri Ecloga ve diğer kanun kitaplarının ekler kısmında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Tıpkı tarım yasasında olduğu gibi bu kanun kitaplarında da tarih ve müellif belirtilmemiştir. Fakat bu kanunları bazı tarihçiler yine III. Leo dönemine atfetmişlerdir. Fakat bu hukuk kurallarının ilk kimin elinden çıktığı konusu belgelerin eksikliği yüzünden yine kesin çözüme kavuşturulamamıştır. Kesin olan tek şey bu kanunların Ecloga'nın ekler kısmında da bulunduğuudur (Vasiliev, 288-290).

İmparator VI. Leo'nun *Tactica* adlı eseriye içinde askeri yasalarında bulunduğu bir derlemedir. *Tactica* kitapları ordu mensupları için hazırlanmış talim, strateji, suç ve cezayı da içine alan dikkat çekici kitaplardır. Doğu Roma'da bunun ilk örneğini İmparator Mavrikius'un (582-602) orduda yapmış olduğu düzenlemeleri kapsayan ve 11 kitaptan oluşan *Strategikon* (Strateji El Kitabı) adlı eserdir (Dennis, 2010: 17-21). X. yüzyılda İmparator VI. Leo'ya atfedilen *Tactica*'da bazı değişiklikler yapılmıştır. VI. Leo'nun *Tacticasını*, *Strategikon*'undan ayıran en temel özellik döneminin askerî niteliklerine göre daha özgün bir metin olmasıdır. Yirmi kitaptan oluşan *Tactica*, ortalama bir askerî taktik kitabından çok daha fazlasını içermektedir (Güneş, 2018: 155). Askeri kanunları içinde barındırması bakımından Doğu Roma hukuk tarihi açısından da önem arz etmektedir.

3. Geç Antik Çağ Sonrası Doğu Roma Hukuku

Daha önceki kaynakları özetleme eğilimi Geç Antik Çağ'dan çok sonra, 1345'te Harmenopulos'un Hexabiblos'unda doruğa ulaşana ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkılışını takip eden bir yüzyıl boyunca sürmüştür. Bir yargıç tarafından altı "kitapta" (yani parçada) hazırlanan bu hülasa, büyük Roma mirasının ancak bir kalıntısı olmasına rağmen, uzun Türk egemenliği boyunca yaşamış, 1835'te yeni Yunanistan krallığında yasal bir güç kazanmış ve 1941'de yeni medeni kanunun yürürlüğe girmesine kadar geçerliliğini sürdürmüştür (Sass, 1965: 133-134).

Sonuç ve Öneriler

Batı Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Doğu Roma'nın başkenti İstanbul'da yapılan yasa çalışmaları, sadece Grek hukukunun gelişimini etkilememiştir. Özellikle Geç Antik Çağ'ın ortalarında Doğu Roma İmparatorluğu'nun nüfuz alanında kalan bütün uluslar, Bizans'ın kültürel etkisinden kaçamamış, Bizans sanatı, dini ve Bizans hukuku Avrupa halklarının kültürel gelişimi üzerine damgasını vurmuştur. Justinian sonrası dönemde, VIII. Yüzyılda kanunların çevirisi ve adaptasyonu ile çoktan başlayan bu etki, on dokuzuncu yüzyıla kadar etkili bir şekilde kendini hissettirmiştir. Günümüz Avrupa hukukunun ana dayanak noktası ve ruhu yine Doğu Roma hukuku üzerinden şekillenmiştir.

Kaynakça

- Berger A. (1953). *Nomos georgikos*, *Encyclopedic Dictionary Of Roman Law*, Philadelphia, s. 598.
- Berger A. (1953). *Procheiros nomos*, *Encyclopedic Dictionary Of Roman Law*, Philadelphia 1953.
- Berger A. (1953). *Basilica*, *Encyclopedic Dictionary Of Roman Law*, Philadelphia.
- Berki Ş. (1949). *Roma Hukuku*, Ankara 1949.

- Brown P. (2000). *Geç Antik Çağ'da Roma ve Bizans Dünyası*, Çev. Turan Kaçar, İstanbul.
- Burgmann L. (1991). Rhodian Sea Law, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (Ed. Alexander P. Kazhdan), New York ve Oxford 1991.
- Dennis G. T. (2010). *Strategikon*, (Çev. Volkan Atmaca), İstanbul 2010.
- Freshfield E. H. (1926). *A Manuel Of Roman Law the Ecloga Published by the Emperors Leo III and Constantine V of Isauria at Constantinople A. D. 726*, Cambridge.
- Güneş C. (2018). X. Yüzyıl Taktikonları Anadolu Tarihi Hakkında Bize Ne Anlatmaktadır?, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu 23-25 Kasım 2018, Afyonkarahisar*.
- Haluk Emiroğlu H. (2002). Roma Hukuku'nun Bilgi Kaynaklarından Corpus Iurus Civilis ve Türkiye'de Hukuk Resepsiyonu, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51(3): 85-96.
- Humphreys M. (2017). *The Laws of the Isaurian Era*, Liverpool.
- Kaçar T. (2018). Geç Antik Çağ Nedir?, (eds. Celal Şimşek-Turan Kaçar), *Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi*, İzmir.
- Karadeniz Ö. (1974). *Roma Hukuku*, Ankara.
- Kavakçı Y. Z. (1975). *Suriye-Roma Kodu ve İslam Hukuku*, Ankara.
- Kazhdan A. P. (1991). Basilika, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Ed. Alexander P. Kazhdan, New York ve Oxford.
- Koschaker U. (1971). *Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları*, Ankara.
- Kılıç Y. (2014). *Eskiçağ Aile Hukuku*, Konya.
- Norwich J.J. (2013). *Bizans*, C. II, (Çev. Selen Hırçın Riegel), İstanbul.
- Sass S. L. (1965). Medieval Roman Law: A Guide to the Sources and Literature, *Law Library Journal*, LVIII.
- Schminck A. (1991). Epanagoge, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Ed. Alexander P. Kazhdan, New York ve Oxford.
- Tellegen-Couperus O. (1993). *A Short History Of Roman Law*, London and New York.
- Vasiliev A. A. (2017). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, İstanbul.